

Recenzje

DOI 10.14746/ssp.2014.4.14

Kaukaz Północny: elity, reżimy, etnopolityka, bezpieczeństwo, t. VIII, red. T. Bodio, ASPRA-JR, Warszawa 2014, ss. 365.

Kaukaz Północny: elity władzy i życie polityczne, t. IX, red. T. Bodio, ASPRA-JR, Warszawa 2014, ss. 431.

Dwa nowe tomy z serii „Władza–Elity–Przywództwo” są poświęcone różnym zagadnieniom elitologii Kaukazu Północnego. Prof. Bodio podkreśla znaczenie rozwoju tej dyscypliny, nie tylko w Polsce, ale i w obszarze byłego Związku Radzieckiego, analizując wyniki i główne wnioski Pierwszego Ogólnorosyjskiego Kongresu Elitologii oraz osiągnięcia Rostowskiej Szkoły¹. Autorzy z ośrodków badawczych Polski, Rosji i Gruzji kładą nacisk na politologiczne aspekty rozwoju elit oraz na kwestie bezpieczeństwa; poruszają tematy reformowania gospodarki i zmian ustrojowych. W artykułach uwaga koncentruje się na problemach regionalnych elit oraz szeroko rozumianego przywództwa. Z jednej strony, Autorzy zaznaczają procesy etnokratyzacji, wpływ na nie korzeni społeczno-kulturowych narodów Kaukazu Północnego, specyfiki struktur rodowo-klanowych, pamięci historycznej, mentalności wschodniego typu. Ważny jest również czynnik religijny, jego wpływ na życie społeczno-polityczne i możliwe skutki. Z drugiej strony, badacze pokazują procesy centralizacji władzy i rosnącej zależności republik od centrum, szczególnie w kontekście „rewolucji instytucjonalno-kadrowej Putina”. W książce zostały przedstawione badania o charakterze ogólnoteoretycznym i metodologicznym, ale także są rozpatrywane poszczególne przypadki – Czeczenii, Dagestanu, Inguszetii, Osetii Północnej-Alanii i innych republik. Oddzielnie trzeba odnotować przypadek Kałmucji, która znajduje się na pograniczu pomiędzy Kaukazem Północnym a Powołżem, jednak cywilizacyjno-kulturowo odnosi się do pierwszego regionu.

Efekty pierwszego etapu badań w ramach projektu naukowego pt. „Elity polityczne Kaukazu Północnego: badania i wyzwania” zostały przedstawione w tomie

---

¹ *Kaukaz Północny: elity, reżimy, etnopolityka, bezpieczeństwo*, t. VIII, red. T. Bodio, ASPRA-JR, Warszawa 2014, s. 20–21.

ósmym *Kaukaz Północny: elity, reżimy, etnopolityka, bezpieczeństwo*. Książka podzielona jest na trzy rozdziały tematyczne. Pierwsza część została poświęcona kwestiom teoretycznym i metodologicznym elitologii jako kompleksowej samodzielnej dyscypliny. W kilku artykułach pokazano najważniejsze podejścia i koncepcje, stosowane przez badaczy Kaukazu Północnego. Autorzy konkludują, że dla studiów regionalnych niezbędny jest nowy paradygmat – inny, niż rozpozszechniony na Zachodzie – uwzględniający specyfikę tego regionu. Chociaż Autorzy podkreślają, że elitologia wciąż znajduje się w stanie formowania się i aprobowania podejść teoretycznych, przewidują zakorzenienie się tej nowej dyscypliny w nauce o polityce.

Badacze Rostowskiej szkoły: A. Poniedielkow, A. Starostin i L. Szewc koncentrują uwagę na poziomach analizy i perspektywach rozwoju elitologii. Autorzy określili filozoficzno-paradygmalny poziom badań i ewolucję opozycji „elitaryzm–egalitaryzm” jako jego podstawy metodologiczne. W badaniach na płaszczyźnie doktrynalnej została podkreślona specyfika kontekstu filozoficznego. Oddzielnie Autorzy rozpatrują praktyczny wymiar tego problemu, rozpatrując różnice w postrzeganiu elit w analizach ekspertów i w opinii społecznej. Badacze dochodzą do wniosku, że rosyjska elitologia jest fragmentaryczna i wskazują na niektóre jej słabe miejsca, jak na przykład niedostateczne użycie eksperymentalnego podejścia, ale jednocześnie wysoko oceniają jej perspektywy². Do podobnych wniosków doszli A. Łubskij i W. Czernous podkreślając, że rosyjska elitologia wciąż jest w fazie tworzenia, w większości oceny mają charakter hipotetyczny i nie są potwierdzone materiałem empirycznym³. W artykule został uwzględniony rozwój trzech kierunków badań: analiza elit regionalnych, spojrzenie na elity na poziomie federalnym oraz badania historyczne. Autorzy zwracają uwagę na multiparadygmalność w tej dziedzinie oraz proponują rozwiązanie niektórych dylematów elitologii. W obu artykułach badacze kładą główny nacisk na badania rosyjskie i wieloaspektowe podejście Rostowskiej Szkoły Elitologii, m.in. dotyczące teorii genezy elit w Rosji, stosunków pomiędzy elitą a masą w ramach konceptu „porządku rosyjskiego”, znaczenia klanowości w elitogenezie (badania W. E. Bagdasariana, S. S. Sulakszina). Autorzy podkreślają, że schematy zachodniej politologii nie uwzględniają specyfiki Kaukazu Północnego i nie mogą być zastosowane w badaniach regionalnych. Jednak istniejący brak w artykułach analizy dorobku zachodniej elitologii nie pozwala na potwierdzenie lub odrzucenie tej tezy.

Uwaga A. Furiera została skoncentrowana na zastosowaniu historiozoficznej koncepcji rosyjskiego badacza Aleksandra Dugina do analizy elit kaukaskich.

---

² A. Poniedielkow, A. Starostin, L. Szewc, *Sovremennââ èlitologiâ: kognitiwnyj diskurs*, w: *Kaukaz Północny: elity, reżimy, etnopolityka, bezpieczeństwo*, t. VIII, red. T. Bodio, ASPRA-JR, Warszawa 2014, s. 86–87.

³ A. Łubskij, W. Czernous, *Teoretičeskie i metodologičeskie problemy issledowanîâ političeskich èlit Rossii i Severnogo Kavkaza*, w: *Kaukaz Północny: elity, reżimy, etnopolityka, bezpieczeństwo*, t. VIII, red. T. Bodio, Warszawa, ASPRA-JR, 2014, s. 113.

W artykule zostało zastosowane podejście genetyczne – kształtowanie, rozwój i zmiany elit politycznych są rozpatrywane od początku naszej ery do dnia dzisiejszego. Autor analizuje nie tylko specyfikę regionu, wpływ czynników zewnętrznych i wewnętrznych na transformację społeczno-polityczną, ale również podkreśla różnice między Kaukazem Północnym i Południowym, które jeszcze do nie dawna nie miały takiego znaczenia. W pracy został uwzględniony wpływ czynników religijnych na procesy wymiany elit (szczególnie na przykładzie chrześcijańskich Gruzji i Armenii), znaczenie czynników zewnętrznych (dominowanie Bizancjum, Persów, Arabów, Turków, koczowników z Azji Środkowej i Wschodniej, Imperium Rosyjskiego). Z perspektywy podłoża historycznego A. Furier określa obecny wpływ na region „czynnika Putina”, znaczenie udziału wojskowych oraz fenomen kontrolit. W efekcie Autor dochodzi do wniosku, że podstawowa konstrukcja koncepcji Dugina – *archeomoderna* – jest trudna do zastosowania w oparciu o materiał dotyczący Kaukazu Północnego, jednak teoria jako całość może stać się alternatywnym paradygmatem w badaniach regionalnych.

Artykuł P. Adamczewskiego jest swego rodzaju przewodnikiem dla badaczy Dagestanu, który zawiera główne podejścia metodologiczne, dylematy i pułapki. Autor zwraca uwagę na stereotypizację i mediatyzację tego tematu, rozpowszechnienie terminologii publicystycznej oraz istotnych uproszczeń. Określając pewne problemy i komplikacje w badaniu elit kaukaskich: definiowanie podstawowych kategorii i pojęć, dylematy ustrojowe (podporządkowanie władzom rosyjskim), władzy (czy warto zaliczać prezydenta republiki do elity), wpływ powiązań nieformalnych i struktur klanowych, akceptacja społeczna korupcji i działań pozaprawnych. Autor stwierdza, że przy braku odpowiednio skonstruowanego paradygmatu, badania nad Dagestanem warto prowadzić przez pryzmat jego uwarunkowań cywilizacyjno-kulturowych mechanizmów funkcjonowania elit regionalnych. Atutem pracy jest odwołanie P. Adamczewskiego do przykładów innych części Kaukazu, na przykład Azerbejdżanu.

Problemy elit i reżimów politycznych na Kaukazie Północnym są rozpatrywane w drugiej części książki. Autorzy zwracają uwagę na proces entokratyzacji władzy w republikach i wpływ uwarunkowań społeczno-kulturowych na politykę oraz rozpatrują perspektywy rozwoju tych tendencji oraz ich ewentualne skutki na tle stosunków z centrum federalnym.

Fundamentalne problemy natury skomplikowanych polietnicznych reżimów republik kaukaskich w kontekście hybrydowego reżimu politycznego Federacji Rosyjskiej analizuje T. Bodio. Autor zwraca uwagę na specyfikę transformacji w regionie, dylematy ustrojowe – unitaryzm vs. regionalizacja władzy, status prawno-polityczny podmiotów Federacji. Jednocześnie badacz podkreśla etnokratyzację republik kaukaskich nie tylko ze strony instytucjonalnej, ale również funkcjonalnej, co dobrze przedstawia na przykładzie instytucji prezydenta. T. Bodio analizuje ogólne cechy reżimów etnokratycznych („odgórna” budowa, „elity jednej krwi”, ukierunkowanie na autokratyzm etc.) oraz pokazuje specyfikę poszczególnych republik (Aadygeji, Czeczenii, Dagestanu, Inguszetii, Osetii

Północnej-Alanii, Karaczajo-Czerkiesji, Kabardo-Bałkarii). Podkreślając, że dla Kaukazu Północnego charakterystyczny jest model, który łączy etnokratyzm, autorytaryzm i silne przywództwo, Autor zwraca uwagę na potrzebę poszukiwania konsensualnego wariantu pogodzenia tego modelu z centralizacyjną polityką Moskwy, szczególnie okresu W. Putina.

„Polityzację etniczności” i „etniczanie polityki”, rolę przywództwa autorytarnego podkreśla również w swoim artykule O. Wasiuta, analizując proces formowania się i ewolucji elit republikańskich. Autorka wyodrębniła cztery etapy tworzenia się elit, uwzględniając specyficzne cechy multietnicznego Kaukazu (radikalizm, tradycjonalizm, więzi rodowo-plemienne, reglamentacja życia społecznego), stosunki z centrum federalnym (rola W. Putina, reformy administracyjne), próby modernizacji życia społeczno-politycznego, źródła rekrutacji elit. Badaczka zwraca uwagę na patologie i trudności tego procesu, na przykład, problem trybalizmu regionalnego i segmentyzacji społeczeństw, ruchy separatystyczne, korupcję, nieufność do władzy, czynnik płciowy etc. W artykule została dokonana głęboka analiza ilościowa i jakościowa struktury elit, która odzwierciedla tzw. fenomen „lustrzanego sufitu”. O. Wasiuta zwraca uwagę na negatywne skutki polityki centrum w regionie i określa je jako „strefę zawirowań politycznych”⁴. Tutaj warto byłoby uwzględnić jeszcze jedną okoliczność, a mianowicie specyfikę balansu sił w regionie i rolę w tym Moskwy.

Profil etniczny elit północnokaukaskich przedstawiła M. Astwacaturowa. Autorka przeanalizowała strukturę ludności republik oraz uwzględniła niektóre czynniki, które mają wpływ na proces etniczacji (religijny, migracyjny, „rosyjski”) oraz potencjalne źródła konfliktów etnicznych. Słabością artykułu jest faktyczny brak odwołania się do danych statystycznych. Badaczka określa najbardziej popularne programy stosowane przez władze, jak na przykład program patriotyzmu etnicznego, oraz pokazuje pułapki i wady takich koncepcji. Jednak Autorka dochodzi do wniosku, że region ma szansę na demokratyzację życia społeczno-politycznego. Z innej perspektywy na ten problem patrzy M. Karolak-Michalska, która dokonała analizy sytuacji demograficznej, politycznej oraz socjalnej Rosjan na Kaukazie Północnym. Autorka przedstawia uwarunkowania natury obiektywnej i subiektywnej, które wyznaczają postrzeganie i pozycję Rosjan w regionie. Odwołując się do licznych źródeł statystycznych, dr Karolak-Michalska przedstawia dynamikę demograficzną i główne trendy w rozwoju sytuacji, tłumacząc ich przyczyny. Analizując cyrkulację elit regionalnych na przykładach poszczególnych republik, określa udział elit rosyjskich w sprawowaniu władzy i zwraca uwagę na tendencję do jego spadku. Przyczynę tego, badaczka upatruje w specyfice powiązań z grupami nacisku, relacjami „patron–klient” oraz tradycjami klanowymi w regio-

---

⁴ O. Wasiuta, *Wpływ elit na procesy etnopolityczne*, w: *Kaukaz Północny: elity, reżimy, etnopolityka, bezpieczeństwo*, t. VIII, red. T. Bodio, ASPRA-JR, Warszawa 2014, s. 188.

nie. Autorka zwraca uwagę na etnokratyzację elit republikańskich, funkcje diaspory rosyjskiej oraz strategię polityki Moskwy w stosunku do Kaukazu Północnego.

Do bardziej szczególnego przypadku odwołuje się A. Bredichin, który przedstawił proces formowania się i specyfikę elity Kozaków dońskich. Jest to przykład unikalnej społeczności etnosocjalnej, która jednocześnie posiada cechy subetnosu oraz quazi-stanu. Na przykładach historycznych i współczesnych Autor pokazuje zasady identyfikacji Kozaków, specyficzne cechy patriotyzmu elity, system nauczania i wychowania obywatelskiego. Na tym tle, badacz rozpatruje fenomen separatyzmu Kozaków, jego korzenie i ideologię oraz określa cechy elity kozackiej: jej stratyfikację, organizację i funkcję. Autor buduje bohaterski wizerunek Kozaków dońskich, którzy w istocie są całkowicie ulegli wobec władzy centralnej.

Do teorii konfliktów etnopolitycznych odwołuje się w swoim artykule A. Wierzbicki. Autor przedstawia główne podejścia do tego problemu (prymordialistyczne, instrumentalistyczne, konstruktywne), podobieństwa i różnice konfliktów politycznych oraz konfiguracje konfliktów etnopolitycznych. Źródła sprzeczności badacz widzi w samej specyfice regionu. Podobnie do innych autorów, uwzględnia on czynniki religijne zaznaczając, że w drugiej połowie lat 90. islam faktycznie zastępuje etniczność; jako jedyny, zwraca również uwagę na okoliczności ekonomiczne (hasło „wystarczy karmić Kaukaz”). Z tej perspektywy A. Wierzbicki analizuje wybrane konflikty etnopolityczne, spłot uwarunkowań historyczno-kulturowych, demograficznych, terytorialnych, politycznych i ekonomicznych.

Związane z tym wątkiem kwestie bezpieczeństwa na Kaukazie Północnym są rozpatrywane w trzecim rozdziale książki. Autorzy określają geopolityczną specyfikę i znaczenie regionu oraz mówią o podporządkowaniu elit regionalnych polityce Moskwy w tej sferze.

K. Kozłowski analizuje fenomen przestępczości zorganizowanej na podstawie przykładu Kaukazu Północnego. Autor koncentruje swoją uwagę na transformacji tego zjawiska na tle zmian ustrojowych i modernizacji ekonomicznej. Na tej podstawie wyodrębnia on model trajektorii przestępczości zorganizowanej, opisując cztery modelowe sytuacje. Badacz pokazuje zbyt mało przykładów konkretnych republik, co nie pozwala na dostateczne wyjaśnienie możliwości zastosowania wymienionego modelu w praktyce. K. Kozłowski twierdzi, że republiki kaukaskie są przykładem modelowej pułapki rozwoju – potencjał zmian, który region miał po rozpadzie ZSRR, był zmarnowany poprzez dominację więzi patronacko-klienckich i panowanie struktur klanowych. Ten problem P. Kwiatkiewicz rozpatruje przez pryzmat finansowania akcji terrorystycznych. Autor uwzględnia przyczyny i naturę, ideologię, uwarunkowania historyczne, społeczno-ekonomiczne i kulturowe zamachów oraz rolę w tym elit republikańskich. Wartość pracy podnosi wyjaśnienie zasadniczej różnicy pomiędzy Kaukazem Północnym a Południowym, specyfiki tego regionu, jego charakteru granicznego, co pozwala spojrzeć na problem terroryzmu przez inny pryzmat. P. Kwiatkiewicz pokazuje ewolucję zamachów, zmiany w ich organizacji, instrumentach, ideologii, geografii, finansowaniu od czasów pierwszych akcji czeczeńskich do dnia dzisiejszego.

Aktualny dzisiaj temat bezpieczeństwa energetycznego porusza J. Ćwiek-Karpowicz. Autor przeanalizował rozwój i znaczenie przemysłu naftowego Kaukazu Północnego w polityce energetycznej Rosji od XIX wieku do czasów obecnych. Na podstawie danych o potencjale regionu kaukasko-kaspijskiego oraz strategii Kremla w tej dziedzinie, badacz konstatuje, że Kaukaz Północny nie odgrywa kluczowej roli w polityce energetycznej Rosji. Jednocześnie J. Ćwiek-Karpowicz tłumaczy przyczyny takiego stanu rzeczy oraz określa perspektywy rozwoju tego sektora gospodarki, zwracając uwagę na wyzwania i cele Polski w zapewnieniu bezpieczeństwa energetycznego.

Poszczególne przypadki polityki w sferze bezpieczeństwa rozpatruje J. Dziuba-Wiśniewska na przykładzie Republiki Osetii Północnej-Alanii. Autorka rozpatruje konflikty regionalne, w które była zaangażowana republika – o rejon prigorodny między Osetią Północną-Alanią a Inguszetią, dwie wojny czeczeńskie oraz ruch separatystyczny w Osetii Południowej. W artykule zostały przeanalizowane przyczyny sprzeczności, eskalacja i przebieg konfliktów oraz ich skutki, wpływ na sferę bezpieczeństwa i sytuację wewnętrzną w regionie. Oprócz tego, badaczka określa ramy instytucjonalno-prawne polityki bezpieczeństwa w regionie (na podstawie Konstytucji Republiki z 1994 r.) oraz jej wymiar praktyczny na przykładzie walki z terroryzmem i ekstremizmem religijnym i *Strategii Rozwoju Społeczno-Ekonomicznego Republiki Osetii Północnej-Alanii do 2025 roku*. W tej analizie warto byłoby pokazać i drugą stronę konfliktu, motywy i ideologie bojowników. Autorka mówi o podporządkowaniu działań elit republikańskich interesom centrum i podkreśla, że problem bezpieczeństwa do dzisiaj pozostaje priorytetowym celem władzy.

Kontynuacją wymienionych wyżej zagadnień stał się IX tom z serii „Władza–Elity–Przywódstwo”, w którym zostały przedstawione wyniki drugiego etapu badań w ramach projektu pt. *Elity polityczne Kaukazu Północnego: badania i wyzwania*. Pierwsza część pracy prezentuje rozważania o elitach regionalnych. Autorzy przeanalizowali ich strukturę, cechy, specyfikę rozwoju w kontekście stosunków z władzą centralną. Wszyscy zwracają uwagę na procesy etnokratyzacji elit regionalnych, utrzymanie znaczenia więzi rodowo-klanowych na wszystkich poziomach i we wszystkich sferach przy jednoczesnym podporządkowaniu centrum federalnemu. Oprócz określenia problemów rozwoju elit, badacze poszukują modeli ich modernizacji i sposobów zachowania stabilności na Kaukazie Północnym.

Kwestiom legitymizacji elit regionalnych i systemu wyborczego Federacji Rosyjskiej poświęcone są artykuły K. Tybuchowskiej-Hartlińskiej i A. Żukowskiego oraz badaczy z Władykaukazu B. Kojbajewa i J. Usowej. Autorzy opisują mechanizm działania rosyjskiego systemu wyborczego na podstawie konstytucji z 1993 r., specyfikę wyborów prezydenckich i parlamentarnych, jak również zmiany, które nastąpiły w regulacjach prawnych w latach 1991–2014. Została dokonana analiza składu posłów parlamentów regionalnych pięciu kadencji (1995–2012) na podstawie struktury socjalnej (płci, wykształcenia, zawodu) oraz politycznej (przynależności partyjnej) na przykładzie organów ustawodawczych

i wykonawczych Dagestanu, Czechenii, Inguszetii, Kabardino-Bałkarii, Karaczajo-Czerkiesji, Osetii Północnej-Alanii oraz Kraju Stawropolskiego. W pierwszym artykule została przedstawiona tylko normatywna strona problemu, Autorzy odwołują się do przepisów prawnych, które nie zawsze odzwierciedlają stan rzeczy. Na przykład, kontrowersyjnie brzmi teza o zwiększeniu w ostatnich latach konkurencyjności pomiędzy partiami politycznymi w wyborach regionalnych. Zwłaszcza, że dalej badacze ją faktycznie odrzucają poprzez odwołanie się do danych statystycznych mówiących o liczbie mandatów uzyskanych przez „Jedną Rosję”⁵. B. Kojbajew i J. Usowa zastosowali inne podejście i kładą nacisk na specyfikę kampanii wyborczych na Kaukazie Północnym: komercjalizację, panowanie relacji klanowych, uproszczenie technologii wyborczych oraz niski stopień zainteresowania społeczeństwa wyborami. W tym kontekście Autorzy zwracają uwagę na procesy etnokratyzacji elit politycznych w republikach oraz odpływ Rosjan w regionie i proponują warianty rozwoju elit regionalnych w warunkach zachowania jedności Federacji Rosyjskiej.

Problemy klanowości na Kaukazie Północnym rozpatrują O. i S. Wasiuta – z perspektywy rozwoju elit politycznych oraz E. Bażenowa – z perspektywy wzmocnienia biznes-elit. Pierwsi przeanalizowali tradycje, skład (m.in. formacje „podklanowe”), ewolucję struktur tejpowych w regionie oraz główne wątki rywalizacji między klanami. Badacze ujęli nie tylko podziały socjopolityczne na Kaukazie Północnym, wpływ tradycji, religii, polietniczność (szczególnie w Dagestanie), specyfikę, funkcję tejpów oraz skutki ich panowania, ale również i stosunki elit republikańskich z władzą centralną. Na przykład, reżim R. Kadyrowa w Czechenii, Autorzy określili jako „mieszankę nacjonalizmu, islamu i lojalności wobec prezydenta W. Putina”⁶. Model zarządzania regionem, Autorzy traktują jako „neokolonializm”, choć nie tłumaczą przyczyn napięć pomiędzy narodami Kaukazu a władzą centralną. Z kolei E. Bażenowa rozpatruje problem wpływu struktur klanowych i ich relacji z Moskwą z perspektywy formowania biznes-elit Kaukazu Północnego. Jako przyczynę niskiego tempa rozwoju elit gospodarczych, Autorka uważa specyfikę procesu prywatyzacji w regionie (problem własności ziemi i faktyczny brak reformy rolnej) oraz klientelizm. Na podstawie analizy stosunków między władzą a biznesem na trzech poziomach: narodo-międzynarodowym, regionalnym i lokalnym, badaczka określa kilka tendencji. Po pierwsze, instytucjonalizację interesów politycznych biznes-elit i ich zaangażowanie w sprawowanie władzy nie tylko w regionie, ale i w strukturach federatywnych, lojalność wobec prezydenta Federacji Rosyjskiej. Druga tenden-

---

⁵ K. Tybuchowska-Hartlińska, A. Żukowski, *Procedury wylaniania elit władzy – systemy wyborcze*, w: *Kaukaz Północny: elity władzy i życie polityczne*, t. IX, red. T. Bodio, ASPRA-JR, Warszawa 2014, s. 53, 57.

⁶ O. Wasiuta, S. Wasiuta, *Rola tejpów (klanów) w działalności elit politycznych*, w: *Kaukaz Północny: elity władzy i życie polityczne*, t. IX, red. T. Bodio, ASPRA-JR, Warszawa 2014, s. 98.

cja jest związana z odpowiedzialnością społeczną biznesu i inwestycjami w projekty, realizowane w republikach kaukaskich. Jednak odzwierciedlając relację między kaukaską elitą gospodarczą a polityczną oraz ich więzi z władzą centralną, Autorka pomija warunki zachowania równowagi sił w regionie.

Badania nad elitami z perspektywy ich formowania i modernizacji przeprowadziła T. Leszkiewicz. Autorka określa trudności w analizie Kaukazu Północnego ze względu na stosunki centrum–peryferie oraz „nieelitarność” części elit regionalnych. Autorka koncentruje się na systemowych elementach formowania elity, jej środowiska (na przykład, wpływ języka rosyjskiego, wykształcenie urzędników etc.), problemach własnej identyfikacji? Artykuł ma charakter ogólnoteoretyczny – określający główne tendencje modernizacji elit Kaukazu Północnego (arystokratyzacja, zachowania tendencji etnokratycznych, ideokratyczna selekcja, przejście do zamkniętych form rekrutacji etc.). W tekście T. Leszkiewicza brakuje wystarczających odwołań do konkretnych przykładów oraz materiałów statystycznych. Te braki zostały uzupełnione w badaniu przedstawicieli Rostowskiej szkoły elitologii A. Poniedelkowa, A. Starostina i S. Zmijaka. Autorzy przeanalizowali trzy główne aspekty: wyobrażenia i wiedzę o współczesnych elitach, ocenę efektywności ich działalności oraz możliwości podwyższenia ich jakości. Osiągnięciem Autorów jest rozpatrywanie tych kwestii przez pryzmat nie tylko analizy eksperckiej, ale i opinii społecznej.

Elity religijno-polityczne stały się przedmiotem badań drugiej części książki. Autorzy opisują tzw. rewitalizm islamu w okresie poradzieckim, jego polityzacje i wpływ na formowanie elit politycznych, jednak dochodzą do nieco różnych wniosków. M. Waskow określa ogólne uwarunkowania okresu transformacji oraz znaczenie regionalnych czynników, takich jak grupy subetniczne, struktury klanowe, specyfika zachowania balansu sił. Na tej podstawie Autor wyodrębnia cechy elit władzy w republikach muzułmańskich, kładąc nacisk na specyfikę pozycji lidera (znaczenie systemu stosunków osobowych, autorytetu, problem rekrutacji kadry zawodowej) oraz układ sił (duża rola „makrostruktur”, personifikacja polityki, niska stabilność stosunków międzygrupowych)⁷. Badacz ocenia, że współczesne elity kaukaskie są słabo zintegrowane (o czym świadczą liczne sprzeczności wewnętrzne), od początku prezydentury W. Putina są one ograniczone, bardziej skłonne do kompromisu oraz traktują centrum federalne jako arbitra w swoich sporach. Dla M. Waskowa islam i radykalizm islamski są wyłącznie narzędziem kontrelit i nie niosą zagrożenia dla Federacji Rosyjskiej jako państwa. Z takim podejściem nie zgadzają się I. Dobajew, A. Poniedelkow i R. Gadżibekow, którzy zwracają uwagę na negatywne skutki i przyczyny rozłamu elity muzułmańskiej. Na podstawie analizy tradycyjnego islamu i jego

---

⁷ M. Waskow, *Političeskaja i sociokulturnaja specifiķa wyšej èlity islamskich respublik*, w: *Kaukaz Północny: elity władzy i życie polityczne*, t. IX, red. T. Bodio, ASPRA-JR, Warszawa 2014, s. 206.

różnych nurtów, rozpowszechnionych na Kaukazie Północnym, zmian w okresie poradzieckim, związanych z polityzacją religii, Autorzy wyodrębniają kilka etapów radykalizacji ruchu muzułmańskiego. Ich zdaniem, brak modernizowanej wersji islamu w tym regionie, działalność „Imarata Kaukaz” i innych radykalnych organizacji grozi nie tylko „rozprzestrzenieniem dżihadu” w całym Kaukazie Północnym, ale i umocnieniem „enklaw muzułmańskich” w innych rejonach Federacji Rosyjskiej. W. Akajew widzi w islamizacji przyczynę destabilizacji sytuacji w regionie. Określając uwarunkowania i specyfikę formowania elit religijno-politycznych, zwraca uwagę na konflikt wewnątrzislamski, autonomizację muzułmanów, cele i działalność wahabitów oraz mobilizację tradycyjnego duchowieństwa. Mimo to, Autor widzi możliwości dialogu między dwoma nurtami. W tej części książki zostały przedstawione artykuły o różnych poglądach na proces islamizacji i radykalizacji elit Kaukazu Północnego, jednak wszyscy Autorzy unikają wyjaśnienia przyczyn napięć między nimi a władzą centralną, nie odwołując się do danych historycznych oraz do filozofii i ideologii nurtów muzułmańskich.

Trzecia część książki została poświęcona szeroko rozumianym problemom przywództwa w regionie. Autorzy skoncentrowali swoją uwagę nie tylko na specyfice funkcjonowania przywódców republik kaukaskich, ale również na uwarunkowaniach społeczno-kulturowych i korzeniach historycznych tego zjawiska. W artykułach zostały określone najważniejsze dylematy przywództwa na Kaukazie Północnym oraz skutki obecne i przyszłe centralizacyjnej polityki W. Putina. Przez pryzmat transformacji ustrojowej problem ten rozpatruje Ch. Tchagapsojew. Badacz wyróżnia kilka etapów: okres buntu kulturowego, polityzacja aktywności etnicznej „z góry”, polityzacja aktywności etnicznej „od dołu”, władza „odrzuconych przywódców” oraz etap Putinowski. Autor podkreśla znaczenie czynnika kontekstowego na Kaukazie, w tym pamięci historycznej (liczne migracje, deportacje), charakteru zasiedleń narodów (m.in. fenomen „narodów rozdzielonych” po rozpadzie ZSRR), sytuacji religijnej oraz postrzegania przez społeczność dziedzictwa radzieckiego. Odwołując się do przykładów z historii regionu, tradycji i obyczajów narodów, Ch. Tchagapsojew określa kluczowy element swojej koncepcji – typ społeczno-kulturowej komunikacji. Zdaniem Autora, Kaukaz Północny stanowi kulturową całość: z podobieństwem zasad, form i norm komunikacji. Te okoliczności tworzą oddzielny typ przywództwa w regionie, który cechuje się specyficzną instytucją starszego, znaczeniem więzi tejpowo-klanowych.

Na wymienione czynniki zwraca również uwagę P. Grochmański w analizie elit Czeczenii i Inguszetii. Autor z jednej strony, kładzie akcent na wspólne korzenie historyczne, tradycje, więzi kulturowe między dwoma narodami wspólnoty Wajnachów, lecz z drugiej – pokazuje różnice w hierarchii ich celów strategicznych, dwóch koncepcji państwowości oraz typów przywództwa (na przykładzie Dż. Dudajewa i R. Auszewa) oraz tłumaczy przyczyny ich różnych losów. Na tle dość silnej Czeczenii, która dąży do dominacji w regionie, Autor określa Ingusze-

cię jako „dryfowanie ku chaosowi”⁸. Do podobnych wniosków doszła w swoim artykule A. Głodek. Na podstawie analizy pozycji przywódcy w systemie władzy, badaczka zwraca uwagę na wzmocnienie interwencjonizmu w polityce centrum od czasów W. Putina oraz znaczny wpływ elity rosyjskiej na politykę kadrową w kraju. Autorka przeanalizowała przebieg transformacji ustrojowej oraz reorganizacji władzy w Inguszetii, zaznaczając wpływ na te procesy sporów w ruchu narodowym, sprzeczności między obozami nazrańskim i groznieńskim, znaczenie tradycyjnego porządku społecznego (rolę tejpów, adatu oraz układów między klanami). Artykuły dają pełen obraz o stanowieniu przywództwa w wybranych republikach, jednak warto byłoby bardziej precyzyjnie pokazać stosunki z Moskwą, jej wpływy w regionie, manipulacje, specyficzne układy, które władza centralna stara się zachować na Kaukazie.

Przykład Dagestanu – „Rosji w miniaturze”, rozpatruje J. Zaleśny. Autor koncentruje swoją uwagę na budowaniu systemu władzy w republice, dylematach i debatach ustrojowych oraz konceptualnych założeniach przywództwa. Badacz rozpatruje każdy organ państwowy (Radę Państwa, Przewodniczącego Rady Państwa) w świetle analizy normatywnej, jak też funkcjonalnej. J. Zaleśny pokazuje zmiany, które zaszły w szeroko rozumianym przywództwie w kraju pod wpływem procesów ogólnorosyjskich (centralizacji władzy politycznej), regionalnych (etnokratyzacji republik kaukaskich) oraz wewnętrznych (Konstytucja z 2003 r.). Dagestan jest przykładem budowania silnego przywództwa w oparciu o struktury społeczno-kulturowe, mimo to mocno zależnego od centrum federalnego. Innym interesującym przykładem podobnego typu przywództwa jest Osetia Północna-Alania, które zostało przeanalizowane przez A. Tomczyk. Autorka rozpatruje podstawy przywództwa w republice: historyczne (od początku XX wieku), instytucjonalno-prawne (uwzględniając okoliczności administrowania regionem górskim) oraz funkcjonalne (pokazując specyfikę władzy prezydenckiej oraz parlamentarnej). Analizując skład i działalność parlamentów wszystkich zwołań oraz prezydentury przywódców republiki (A. Gałazowa, A. Dzasochowa, T. Mamsurowa), badaczka zwraca uwagę na wysoką rotację w organach ustawodawczych, niską partycypację wyborczą. A. Tomczyk określa model przywództwa w Osetii Północnej jako mocno scentralizowany i uzależniony od Moskwy. W tym kontekście warto byłoby uwzględnić w artykule ruch oporu miejscowej władzy wobec narzucenia z centrum nowego „ładu”, jak na przykład wprowadzenie parlamentarnych wyborów prezydenta republiki.

Ewolucję przywództwa w Kałmucji analizują T. Bodio i P. Sieradzan. Obaj Autorzy zwracają uwagę na kilka cech cywilizacyjno-kulturowych, które miały wpływ na procesy społeczno-polityczne w tym kraju pogranicza. A mianowicie:

---

⁸ P. Grochmalski, *Elity Czechenii i Inguszetii – spór o koncepcję państwowości*, w: *Kaukaz Północny: elity władzy i życie polityczne*, t. IX, red. T. Bodio, ASPRA-JR, Warszawa 2014, s. 283.

pochodzenie Kałmuków od ludów koczowniczych („dzieci Wielkiego Stepu”), wpływ buddyzmu oraz długa historia stosunków z Imperium Rosyjskim, a później – ze Związkiem Radzieckim. Z tych okoliczności wynika złożona ambiwalentna struktura kałmuckiej świadomości narodowej, która łączy elementy tradycyjne oraz rosyjskie. T. Bodio koncentruje się na analizie tradycji systemu władzy w kraju oraz formowania się, ewolucji i wymiany elit politycznych. Autor rozpatruje historię układów Kałmuków, stratyfikację oraz regulację życia społecznego poprzez prawo obyczajowe i tradycje. Na kolejnym etapie stanowienia systemu władzy, badacz określa odgórny proces formowania struktur Chanatu Kałmuckiego, centralizację władzy i sposoby jej umocnienia oraz zwraca uwagę na kształtowanie elit duchowych. Nieudane próby całkowitego demontażu starego układu oraz wprowadzenie rosyjskiej kolonialnej administracji i nowego prawa, doprowadziły w efekcie do wyłonienia układu, który łączył tradycje chanatu z modelem narzuconym przez Rosję. Nawet całkowita wymiana elit na nomenklaturę w latach 20. w istocie rzeczy nie zmieniła tej tradycji. Kontynuacją rozważań prof. Bodio stał się artykuł P. Sieradzana, w którym rozpatrywane są kwestie współczesnego przywództwa w Kałmucji. Autor pokazuje odrodzenie narodowe przez pryzmat wpływu pamięci narodowej (znaczenie kampanii antyreligijnej, deportacji okresu II wojny światowej, późniejszej rehabilitacji Kałmuków), sąsiedztwa z narodami Kaukazu, więzi klanowych. Na tym tle, badacz porównuje typy i style przywództwa dwóch prezydentów – K. Ilumżynowa i A. Orłowa, którzy są oceniani w literaturze naukowej dość kontrowersyjnie. Jeśli pierwszy stosował autorytarny styl przywództwa, posiadał silne cechy osobowe, prowadził politykę centralizacji władzy i podporządkowania mediów, to prezydentura drugiego stała się apogeum klanowości w polityce na tle upadku autorytetu przywódcy w kraju oraz narastania problemów socjoekonomicznych, faktycznie pozostawiając kraj w stanie chaosu i niepewności.

Dwa nowe tomy pod redakcją prof. Bodio są pierwszą w Polsce publikacją efektów badań tak rozległych zagadnień dotyczących Kaukazu Północnego. W obu tomach został uwzględniony szeroki zakres problemów: kwestie ogólnoteoretyczne i metodologiczne elitologii, dylematy transformacji ustrojowej w regionie oraz stanowienia nowych reżimów i elit politycznych, przywództwa, bezpieczeństwa. Warto podkreślić logiczną i przejrzystą strukturę wewnętrzną publikacji. Chociaż w niektórych artykułach brakuje analizy kontekstu historycznego oraz odwołania do konkretnych przykładów, Autorom udało się przedstawić pełny wizerunek głównych procesów zachodzących na Kaukazie Północnym oraz określić trendy i perspektywy ich rozwoju. Badacze zwracają uwagę na to, że elitologia wciąż jest w fazie formowania i na razie nie istnieje jeden paradygmat w tej dyscyplinie, jednak mimo wszystko recenzowana publikacja stanowi udaną próbę szerokich i głębokich badań elit kaukaskich.

Ekaterina KOLB

Warszawa